

Granice pluraliteta političke zajednice

ZVONKO POSAVEC

Fakultet političkih nauka u Zagrebu

Sažetak

S modernim društvom nastupa pluralizam grupa zamjenjujući na području teorije države »staru« nauku o suverenitetu. Pluralističke teorije bave se pluralizmom interesa, vrijednosti i identiteta. Autor raspravlja o problemu konstitucije političke zajednice s obzirom na pluralitet identiteta koji u njoj mogu opstati. Posebnu važnost pridaje ulozi govora, nacionalnosti i nositelja ustava.

Pedesetih i šesdesetih godina potaknuo je Ernst Fraenkel u okviru zapadno-njemačke politološke znanosti diskusiju o pluralizmu.¹ Ove rasprave polaze od činjenice da se u visoko razvijenom »gradansko-liberalnom« industrijskom društvu stvara mnoštvo grupa različitih interesnih pozicija, oblika organizacije i različitih mogućnosti ostvarenja u političkom procesu.

U području teorije države pluralisti su se okomili na »staru« nauku o suverenitetu koja nije bila u stanju, s obzirom na interesna grupiranja, da sa uskih pozicija legaliteta tematizira cjelokupnu socijalnu zbiljnost. Stoga su pluralisti razvili novi smisao za državu koji polazi od slijedećih premisa:

1. Država ne stoji nasuprot izoliranoj individui nego su se između individue i države utisnule različito organizirane grupe.

2. Država se ne razlikuje u svojoj biti od društvenih grupa i saveza; ona je nasuprot njima oboružana samo nekim kompetencijama.

Dakle, nasuprot jedinstvenoj i nedjeljivoj moći države, kao ostatku monarhizma, nastupa s modernim društvom pluralizam grupa, stvaraju se slobodne asocijacije. U teoriji države umjesto suvereniteta kao osnovne oznake državnosti probijaju se pojmovi kao »federalna dioba«, »socijalna koordinacija« i »koperacija«. Vodi se žestoka borba protiv »monističke« države i tradicionalne teorije suvereniteta.

¹ Fraenkel Ernst: *Deutschland und die westlichen Demokratien*, Stuttgart 1964. Fraenkel Ernst: *Reformismus und Pluralismus*, Hamburg 1973.

Pluralizam je ukazao na nužnost i plodnost konflikata u slobodnom društvu, i to je njegova neosporna zasluga. Međutim i sam pluralizam dolazi do zaključka da moraju postojati granice koje u autonomnoj razdiobi i partikularizmu sljedena interesa ne mogu biti prevladane. Tako teoretičari pluralizma govore o nekoj vrsti »nadmjestka suvereniteta«. Sam Fraenkal govori o fundamentalnoj regulativnoj ideji pravednosti i poštenja, jer bi pluralizam bez »regulativne ideje« socijalne pravednosti i poštenja doveo do, kako kaže W. Stefani,² anarhizma i zakona pesnice najjače grupe.

Iz ovog kratkog nacrtu centrifugalnih i centripetalnih sila suvremenog društva možemo zaključiti da mora postojati određeni balans između konsenzusa i konflikata da bi moderna politička zajednica uopće mogla opstati. U svom izlaganju analizirat ću vrste pluralizama kojima se određuje napetost u suvremenom društvu i koje ugrožavaju jedinstvo političke zajednice. Najpoznatije grupe pluralizama su — pluralizam interesa, pluralizam vrijednosti i pluralizam identiteta. Nakon toga ću predložiti neke principe mogućnosti konstitucije političke zajednice. Navedenu razdiobu pluralizma predložio je Peter Graf Kielmansegg.³

Starije pluralističke teorije bavile su se pretežno pitanjem pluralizma interesa. Osnovno pitanje bilo je: kako se mogu podijeliti djeljiva dobra? Pluralizam vrijednosti bavi se pitanjem: koje vrijednosti trebaju dominirati? Pluralizam identiteta bavi se pitanjem: koga uključuju riječ MI? S kim JA tvorim cjelinu?

Naravno da se svi konfliktni odnosi ne mogu podvesti pod ova tri pitanja, međutim ipak oni pokrivaju vodeće konflikte danas. Konflikta interesa rješavaju se u razvijenim zemljama prilično uspješno demokratskim putem. O konfliktima vrijednosti sve se češće govori, a konflikti identiteta dobivaju dramatičan oblik.

U okviru moje teme, izložit ću samo problem konstitucije političke zajednice s obzirom na pluralitet identiteta koji mogu u njoj opstati.

U današnje doba u tvorbi kolektivnih identiteta snažnu ulogu dobiva *govor i nacionalnost*, a religija i konfesija imaju manju važnost. Ovi konflikti identiteta naročito su se žestoko profilirali u prijelazu istočnoevropskih tj. socijalističkih društava u slobodarske poretke. Sukobi socijalistički kolektivnih identiteta imali su, a imaju još uvijek, svoje prethodnike na Zapadu: Irskoj, Belgiji, Kanadi i Španjolskoj. Postoje i primjeri uspješnih rješenja sukoba kolektivnih identiteta kao što su Švicarska i SAD. Međutim oba ova modela uspjela su u iznimnim okolnostima i teško mogu poslužiti kao uzor ostalim zemljama. Kolektivni identiteti ne moraju se formirati samo na bazi govora i nacije već se mogu formirati i na bazi drugih vrijednosti. Formula *mi* i *drugi* može se pojaviti i u okviru manjih interesnih grupa. Tako se iz jedne nacije mogu formirati dvije nacije, naime nacija »bogatih« i nacija »siromašnih«.

Iako se kolektivni identiteti stvaraju u jednoj političkoj zajednici, oni su opasnost za cjelinu. Prema mišljenju Kielmansegga opasnost leži u tome što

² Winfrid Stefani, *Parlamentarische und presidentielle Demokratie*, Opladen 1979. Hrsrg. F. Nuscheler, W. Stefani, *Pluralismus*, München 1972.

³ Kielmansegg, Peter Graf: *Wieviel Pluralismus verträgt die Demokratie?* (Predavanje održano 1. 11. 1990. u Beogradu)

se ne mogu primijeniti određena pravila zajedničkog života ako ne postoji homogena zajednica. Naime, pluralizam identiteta dovodi u pitanje pravila konsenzusa. On dovodi u pitanje pravilo da se damo uvjeriti u nešto i da možemo nekoga u nešto uvjeriti. Ovo najviše pravilo prihvaćanja i neprihvatanja argumenta pretpostavlja elementarnu svijest o zajedničkoj pripadnosti. U praksi jakobinske diktature pokazala se sva opasnost stvaranja više kolektivnih identiteta u okviru jedne političke zajednice.⁴ U praksi te diktature političkom protivniku se nije priznavala nikakva »vertu«, tj. njemu se odriče ispravno političko uvjerenje, on nema »civisme«: on nije nikakav patriot i stoga je »hors la loi«. Naravno svaka diktatura stvara oštre polove prijatelja i neprijatelja. Demokracija ne samo da ne može opstati u porastu sukoba i u stvaranju jaza između kolektivnih identiteta nego ona nije životno sposobna u tom slučaju rješavati konflikte. Ona pretpostavlja određenu homogenost uz koju se tek može uspostaviti ravnoteža između konflikata i konsenzusa. Ona mora imati neki viši princip ujedinjavanja različitih kolektivnih identiteta.

Federalistički poredak u klasičnoj teoriji smatra se okvirom unutar kojega se različiti kolektivni identiteti mogu ujediniti a da ne napuste svoje vitalne interese. Međutim, najnoviji događaji nam pokazuje da federalizam ne može neutralizirati konflikte kolektivnih identiteta. Naime, federalizam pretpostavlja volju za zajedničkim opstankom, to znači da pretpostavlja jednakost članova zajedništva. Tamo gdje nje nema, tamo su uvjeti federalizma razoreni. Demokracija može opstati samo tamo gdje postoje granice i mjera pluralnosti, koja inače postoji u svim segmentima društvenih odnosa. To znači da se problem konsenzusa mora uzeti ozbiljnije u obzir ako želimo prevladati sukobe kolektivnih identiteta. Sukobi kolektivnih identiteta rješavaju se sasvim određenim postupkom donošenja ustava, kao i formiranjem svih pravila ustava kojim se reguliraju osnovna načela zajedničkog života.

Mislim da se problemi zajedničkog života različitih kolektivnih identiteta u jednoj političkoj zajednici najbolje mogu riješiti na bazi tzv. ustavnog patriotizma. U njemačku literaturu pojam »ustavni patriotizam« (Verfassungspatriotismus) uveo je Dolf Sternberger.⁵ Tvorba ovog pojma izazvala je veliki interes i on je imao značajnu ulogu u »prijeporu historičara«. Sternberger ga je prvi put formulirao još 1959. a zatim se često na njega vraćao (osobito 1979, 1982, 1987).

U shvaćanju ustavnog patriotizma, kao mogućnosti prevladavanja različitih nacionalno obojenih kolektivnih identiteta, ne radi se o nekom nadomjestku za nacionalni patriotizam koji je u dva svjetska rata pretrpio znatnu štetu. Riječ je o patriotizmu koji dopušta pojedincu da podsredstvom ustava države sudjeluje u javnim poslovima. U latinskoj humanističkoj tradiciji već kod Cicerona, u *De legibus*, u knjizi koja govori o osnovnim zakonima ili, u našoj terminologiji, o ustavu, nalazimo shvaćanje o dvije domovine: unam naturae, alteram civitatis. Jedna je od prirode, u skladu s porijeklom, rođenjem, a druga je u skladu s državom ili građanstvom. U skladu s tom tradicijom, pripadati domovini kao

⁴ Car Schmitt, *Verfassungslehre*, Berlin 1983, str. 230.

⁵ Sternberger, Dolf: *Verfassungspatriotismus*, Frankfurt 1990.

građanin daleko je važnije od prirodne pripadnosti nekoj etničkoj zajednici. Naime, pristanak pojedinca na ustavni pristanak uključuje njegovo svjesno priznavanje određenih pravila zajedničkog života kao i njegovo aktivno sudjelovanje u njihovu formiranju. Ovi motivi se prenose u čitavo renesansi. Tako Leonardo Bruni, u *Laudatio Florentinae urbis* (1403), shvaća svoju pripadnost Florenci kao pripadnost njezinu državi koju počiva na pravu i slobodi njezine esencije.

Prema shvaćanju mondenog autora, poput Hegela, pravi patriotizam rezultat je povjerenja koje građani imaju u postojeće institucije države.⁶ Pravi patriotizam nije slijepa ljubav prema etničkom porijeklu nego podržavanje političkog ustava kao organizma koji čuva čovjekovu slobodu i njegova prava. Patrioti nisu marširajuće kolone smeđih, crnih, crvenih ili nekih drugih širitelja istine, nego ljudi odani slobodarskom političkom tijelu. Bez povjerenja u *političke institucije* ne može se postići konsenzus o osnovnim pitanjima zajedničkog života.

Ta ljubav prema domovini nešto je sasvim drugo od šovinističkog nacionalizma. U nastupu nacionalizma — kako objašnjava Richard von Weizsäcker⁷ — nacija je bila precijenjena. On smatra da je ljubav Nijemaca prema domovini bila duboka i ispravna, ali da je bila odvedena krivim i bezizlaznim putem. Život pojedinaca i čitavog naroda bio je žrtvovan samovolji i nacionalnoj oholosti. Napuštena su sva osobna i politička slobodarska prava, pravna država, umjetnost i religija s poznatim konzekvencijama. Otrov nacionalizma dobro je izmanipulirao ljubav prema otadžbini i doveo do moralnih konflikata čitavu jednu generaciju. Na taj način patriotizam je izgubio svoj duhovni i politički predmet. Weizsäcker predlaže ponovno povezivanje misli o ustavu s mišlju patriotizma: dakle, on se zalaže za prosvjećeni patriotizma u kojem vrijednost ustava tvore mjerila patriotskog djelovanja. Ustav nije neki teoretski obavljeni posao nego zahtijeva stalni napor ralikovanja prava od neprava. Stoga je ustav zadaća čiji je predmet duhovan i politički a ne biološki i etnički.

Veliki njemački predsjednik Weizsäcker zna da iza svakog ustava leži određeni historijsko-politički proces koji nosi ustav kao normu. Ustav kao sistem može djelovati i u ozbiljnosti samo ako je nošen određenim snagama koje ga mogu uobličiti, ozbiljiti ili ukinuti. Važno je, dakako, na kojim se načelima oblikuju ove snage. Noseću snagu ustava od doba francuske revolucije nazivamo le pouvoir constituant. Ta kategorija je zapravo granični pojam ustavnog prava i znači političku veličinu, realnu političku snagu koja utemeljuje normativnu važnost ustava. Le pouvoir constituant nije identična s konstituiranom državnom silom (pouvoir constitué). Tek politička moć (pouvoir constituant) oformljenoj političkoj snazi daje zbiljnost.

U okviru razmatranja pluraliteta političke zajednice neophodno je odrediti nosioca ili subjekta ustava. Nakon francuske revolucije konstituirajuća moć (pouvoir constituant) je narod: Naime od njega se vrši legitimacija svakog demokratskog poretka. Od toga doba narod je snaga koja uspostavlja ustav i na koju

⁶ Hegel, *Osnovne crte filozofije prava*, str. 268.

⁷ Weizsäcker, predgovor u knjizi, Sternberger, Dolf: *Verfassungspatriotismus*, Frankfurt 1990.

se ustav poziva u svojem pravu. Ovim pojmom odbacuje se monarhijski utemeljena vlast, koja je zamišljena samo u okviru božanski legitimiranog svjetskog poretka. Interesantno je da se svi atributi koji su se nekoć pripisivali Bogu, sada pripisuju narodu. Narod sada postaje potestas constituens, norma normans, creatio ex nihilo. Sada se narodu pripisuje puna moć oblikovanja političko-pravnog poretka.

Za nas je važno kako je u pravnoj tradiciji određen narod. Narod ne znači aktivno građanstvo ili birači. Tim pojmom se također ne misli narod u prirodnom ili etničkom smislu kao grupa ljudi koji povezuju zajednički govor, porijeklo ili kultura. Pod tim pojmom misli se na narod u političkom smislu ili nacija, tj. grupa ljudi koja je svjesna sama sebe kao političke veličine i kao takva nastupa u svojem djelovanju. Politički narod može, ali i ne mora, biti narod u prirodnom smislu. Švicarska je najočitiji primjer za to.

Interesantno je da se određena grupa ili sloj u jednom narodu može nametnuti kao ustavno podarujuća moć. To ona uspijeva samo ako se nametne kao predstavnik političkog naroda. Primjera za to imamo dovoljno u povijesti. Tako je treći stalež u doba francuske revolucije važio kao predstavnik nacije, tj. kao predstavnik političkog jedinstva Francuske, on je bio nacija, ne kao zbir svih Francuza, nego kao nositelj njihove opće volje. Istu ulogu imao je i proletarijat u marksističko-lenjinističkoj teoriji.

Nesumljivo je dakle da iza ustava leži politička veličina koja osigurava njihovu zbiljnost. Osnovno je pitanje da li je ta politička veličina demokratski konstitutirana ili nije. Ako želimo da ta politička snaga ima duhovni i politički karakter, onda se na nju ne možemo pozvati kao na neku danu, o nama neovisnu, veličinu. Stoga je osnovno pitanje: kako je ta politička veličina konstitutirana. Danas se svi pozivaju na demokratsku proceduru prilikom formiranja političke veličine.

Formiranje cjeline kao političke veličine razmatrali su gotovo svi teoretičari demokracije. Njihov je nalaz nedvosmislen: politički narod se formira suglasnošću svih. Naime, tek nakon što se politička cjelina tako formira, može uopće važiti većinsko pravilo. Dakako, pod uvjetom da uopće hoćemo imati demokratski utemeljen a ne oktriorani ustav.

Uzmimo kao primjer dva suprotstavljena teoretičara demokracije kao što su Locke i Rousseau.

Locke smatra da političko društvo pretpostavlja suglasnost svih njegovih članova, te nastavlja: »Kad se određeni broj ljudi suglasi da stvori zajednicu, oni su time od ove zajednice napravili tijelo s vlašću da djeluju kao jedno tijelo, samo voljom i određenjem veličine.« Iz toga zaključuje: »Ako se suglasnost većine u umu ne prihvati kao akt cjeline i nije obaveza svakog pojedinca, onda nešto drugo osim suglasnosti svakog pojedinca ne može učiniti nešto što bi predstavljalo akt cjeline.«⁸

Rousseau smatra da čin udruživanja stvara tek moralno i kolektivno tijelo, političko tijelo, a to pretpostavlja pristanak svih. Stoga je prije važenja većinskog

⁸ Locke, *Dvije rasprave o vladi*, Beograd 1978, str. 56—57.

pravila potrebno sagledati čin kojim narod postaje politički narod. Tako Rousseau kaže: »Zakon o većini glasova sam po sebi znači da postoji sporazum koji pretpostavlja, barem jedanput, jednoglasnost.«⁹

Kao što vidimo, promjena cjeline ne može se vršiti na temelju većinskog principa nego većinsko odlučivanje važi tek u okviru pristanka svih na određenu cjelinu. Ako bi partija koja dođe na vlast većinskim principom, istim tim principom mijenjala ustrojstvo cjeline, tada se, prema čistom demokratskog principu, mnogi građani ne bi trebali pokoriti novim normama. Ovakvi ustavi nisu djelo demokratskog pristanka političkog naroda nego sredstvo jedne grupe da ostvari svoje interese. Zato su takvi ustavi nestabilni jer predstavljaju u stvari programne partije.

Ako je ustav, kao što kaže Weizsäcker, duhovni i politički zadatak, tada njegovu donošenju mora prethoditi najšira politička akcija stvaranja političkog naroda, stvaranja domovinskog patriotizma koji će osigurati povjerenje u donošenje osnovnih normi političkog života. Norme zajedničkog života su duhovni proizvodi kojima se stvara politički narod i kojima se stiče povjerenje i odanost u političke institucije.

U stvaranju takvog domovinskog osjećaja, a to znači u stvaranju povjerenja prema slobodarskom ustavu i njegovim pravilima, odlučnu ulogu može imati novinarstvo. Danas se u Evropi proizvodi osjećaj lojalnosti prema političkim institucijama Evropske zajednice. Sredstvima masovnih komunikacija sugerira se da pomognu stvaranju građanskog povjerenja u novi evropski politički poredak. Novinarstvo bi moglo omogućiti stvaranje povjerenja u osnovne republikanske institucije. Naime, moramo biti uvijek svjesni da pluralitet kolektiva ima određenu granicu koju ne možemo i ne smijemo prekoračiti ako želimo sačuvati cjelinu.

⁹ Rousseau, *Društveni ugovor*, Zagreb 1968, I, 5.

Zvonko Posavec

THE LIMITS OF PLURALITY IN A POLITICAL COMMUNITY

Summary

The coming of modern society is accompanied with a pluralism of groups which in the area of the theory of the state becomes a substitute for the «old» teaching on sovereignty. Pluralistic theories are concerned with the pluralism of interests, values, and identity. The author discusses the question how political communities are constituted with regard to the plurality of identities which can exist within it. He pays particular attention to the role of speech, of nationality, and of that the protagonist of the constitution.